

Renata Anisiewicz
Uniwersytet Gdański

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE WE WŁODAWIE W LATACH 1988-2007

1. WPROWADZENIE

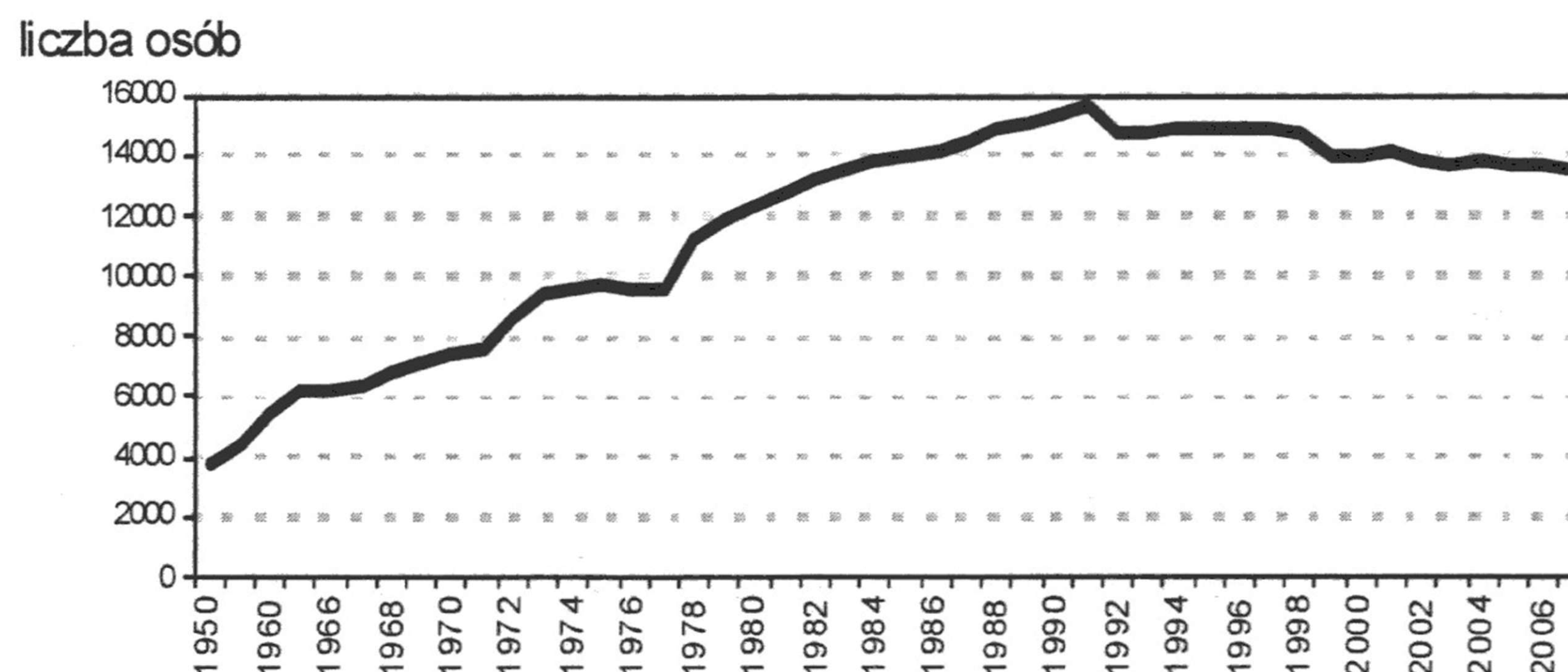
Transformacja ustrojowa zapoczątkowana na przełomie lat 80. i 90. XX w. wpłynęła znacząco na miasta w Polsce. Wraz z urynkowaniem gospodarki pojawiły się nowe czynniki i uwarunkowania rozwoju tych jednostek osadniczych, jednak ich oddziaływanie było różne w zależności od wielkości miasta, struktury jego gospodarki i położenia geograficznego (Parysek, 2005). Transformata uwidoczniła się we wszystkich ośrodkach miejskich, jednak jej negatywne następstwa szczególnie mocno odbiły się na grupie miast małych, monofunkcyjnych, leżących z dala od głównych szlaków transportowych, szczególnie we wschodniej części kraju (Parysek, 2005).

Jednym z przykładów małych miast, liczących ok. 15 tys. mieszkańców, jest położona przy wschodniej granicy Polski Włodawa. Nadbużański gród, pełniący funkcje ośrodka usługowego, stanowi jedno z 20 miast powiatowych województwa lubelskiego.

2. LICZBA LUDNOŚCI

Liczba mieszkańców Włodawy w XX w. ulegała zmianom. W 20-leciu międzywojennym miała tendencję wzrostową. W 1921 r. wynosiła 6269 osób, w 1931 r. - 8519, a w 1937 r. - 9084 (Pawłowski, 1991). Tuż przed wybuchem II wojny światowej w 1939 r. miasto liczyło 9300 mieszkańców, w tym ok. 70% narodowości żydowskiej (Olszewski, 1991). Działania wojenne, złasz-

cza eksterminacyjna polityka Niemców wobec Żydów, odbiły się tragicznie na liczbie ludności, która tuż po zakończeniu wojny w 1944 r. wyniosła 4300.

Rys. 1. Liczba ludności Włodawy w latach 1950-2007
(źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników statystycznych województwa lubelskiego* z lat 1959-1974, *Roczników statystycznych województwa chełmskiego* z lat 1977-1995 oraz www.stat.gov.pl)

W pierwszych latach powojennych we Włodawie, podobnie jak w całej Polsce, miały miejsce istotne ruchy migracyjne. Związane były m.in. z dobrowolnymi wyjazdami na ziemie zachodnie i północne oraz przesiedleniami ludności ukraińskiej poza wschodnią granicę kraju. W efekcie tych przemieszczeń liczba mieszkańców spadła do 3764 w 1950 r. (Olszewski, 1991). W wydłużonym i zniszczonym podczas wojny w 60% mieście w latach 50. i 60. obserwowano niewielką (po ok. 40% w ciągu każdej z dekad) dynamikę przyrostu ludności (rys. 1).

Wyraźny wzrost liczby mieszkańców odnotowano dopiero na początku lat 70., kiedy w ramach polityki aktywizacji gospodarczej małych miast, wprowadzonej w Polsce pod koniec lat 60.¹ zlokalizowano na południowych obrzeżach Włodawy (w pobliskiej wsi Orchówek włączonej w 1972 r. w granice miasta) dużą garbarnię skór miękkich. W mieście powstało zaplecze mieszkaniowe dla pracowników (205 mieszkań) i infrastruktura społeczna (żłobek, przedszkole, nowy budynek szkoły podstawowej). Oprócz uruchomionej w 1972 r. garbarni na początku lat 70. we Włodawie zrealizowano kilka mniejszych inwestycji, tworzących nowe miejsca pracy (np. zakład karny, zakłady metalowe, odzieżowe, wikliniarskie). Jednocześnie zaczęto intensywnie

¹ W 1966 r. na mocy uchwał Rady Ministrów utworzono fundusz aktywizacji małych miast i fundusz miejski w miastach nie stanowiących powiatu. Przeznaczone były one na budowę i modernizację zakładów przemysłowych, głównie o swobodnej lokalizacji, w obszarach o nadwyżkach siły roboczej (Mazur, Zalewa, 1992).

rozwijać wielorodzinne blokowe budownictwo mieszkaniowe (Anisiewicz, 2005). Dzięki wymienionym inwestycjom odnotowano zwiększony napływ migracyjny, głównie z terenów rolniczego zaplecza miasta, a w konsekwencji także rosnący ruch naturalny ludności. W 1973 r. Włodawa osiągnęła liczbę mieszkańców sprzed II wojny światowej. W dalszych latach populacja systematycznie rosła aż do 1991 r., kiedy odnotowano maksimum - ponad 15,5 tys. osób. W ciągu 41 lat (1950-1991) ludność Włodawy zwiększyła się 4-krotnie.

Początek okresu transformacji ustrojowej w Polsce okazał się dla miasta początkiem stagnacji, a następnie regresu demograficznego. Restrukturyzacja gospodarki i związany z tym upadek nierentownych przedsiębiorstw (np. garbarni², mleczarni, innych drobnych zakładów) oraz redukcje zatrudnienia w instytucjach publicznych (np. w ZOZ, zlikwidowanej jednostce wojskowej) skutkowały znacznymi ograniczeniami na rynku pracy i pojawieniem się zjawiska bezrobocia. Nowe, rynkowe zasady finansowania budownictwa praktycznie załamały rozwój mieszkalnictwa. Pomiędzy 1993 r. a 2007 r. we Włodawie oddano do użytku tylko dwa nowo wybudowane bloki wielorodzinne (w 2000 i 2003 r.), liczące łącznie 69 mieszkań (Anisiewicz, 2005). Szansą na uzyskanie własnego mieszkania stało się budownictwo jednorodzinne lub zakup na rynku wtórnym, ze względów finansowych dla wielu osób niedostępne.

W 1992 r., z powodu wyłączenia z granic Włodawy przyłączonej 20 lat wcześniej wsi Orchówek, w mieście ubyło 941 osób (*Powierzchnia i ludność...*, 1993). W następnych latach liczba mieszkańców utrzymywała się na poziomie ok. 14,5 tys. osób. Od 1999 r. notuje się jej systematyczny spadek, do 13,5 tys. w 2007 r. (www.stat.gov.pl). Szacuje się jednak, iż rzeczywisty stan ludności we Włodawie, ze względu na nieewidencjonowanie większości migracji zagranicznych, szczególnie nasilonych po akcesji Polski do Unii Europejskiej, jest niższy od oficjalnego nawet o ok. 3 tys. osób³. Liczba mieszkańców miasta może być więc niższa od maksymalnej notowanej w 1991 r. o ok. 5 tys.

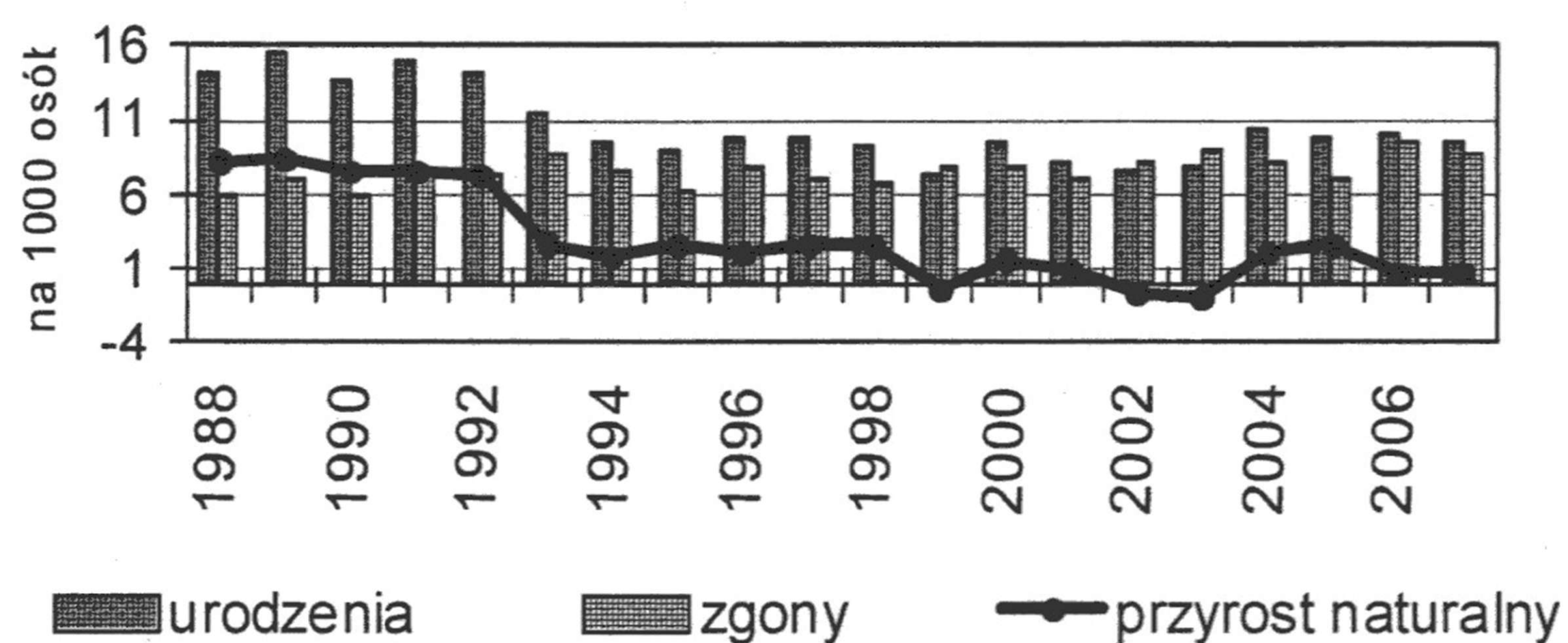
2. RUCH NATURALNY

Liczbę ludności Włodawy w badanym 20-leciu kształtowały (poza korektą granic w roku 1992) zmiany w ruchu naturalnym (rys. 2) i wędrownym (rys. 3). Oddziaływanie poszczególnych składowych ruchu rzeczywistego w czasie było zróżnicowane.

² W latach 80. zakłady garbarskie zatrudniały ok. 1100 osób i obok Zespołu Opieki Zdrowotnej, w którym pracowało ok. 1200 osób, były największym pracodawcą we Włodawie.

³ Na podstawie wywiadu w parafiach rzymskokatolickich we Włodawie.

Przełom lat 80. i 90. charakteryzowały wysokie wartości współczynnika przyrostu naturalnego (ok. 8‰) i salda migracji (ok. 12‰), typowe dla kończącej się dziewiątej dekady XX w. Ich skutkiem był przyrost rzeczywisty ludności, rzędu nawet 20‰ odnotowany w 1991 r.

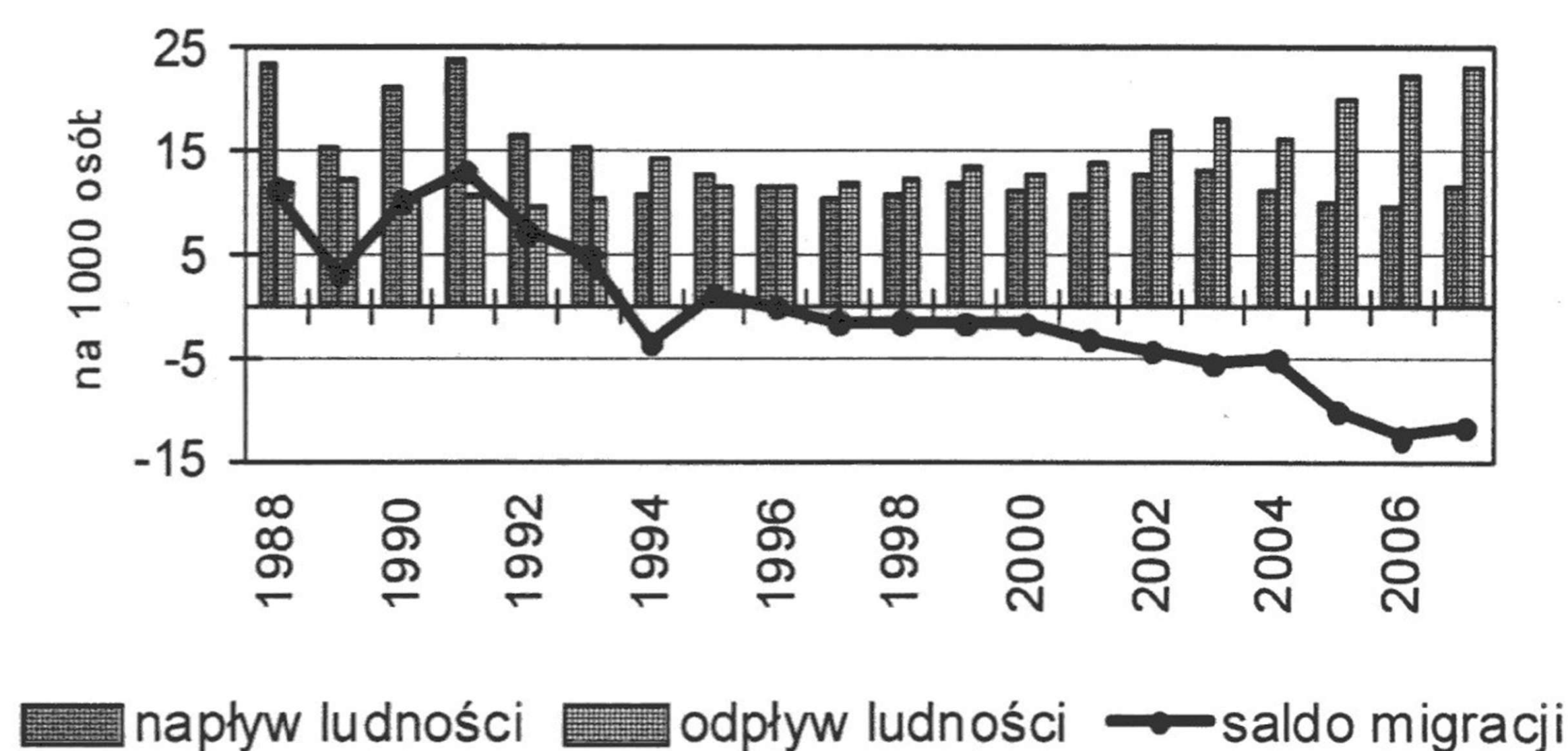
Rys. 2. Ruch naturalny ludności we Włodawie w latach 1988-2007
(źródło: opracowanie własne na podstawie *Podstawowe dane statystyczne...* z lat 1990-1994, *Roczniki statystyczne województwa chełmskiego* z lat 1989,1995 oraz www.stat.gov.pl)

W pierwszych latach okresu transformacji współczynnik urodzeń żywych przeszło dwukrotnie przewyższał współczynnik zgonów i wynosił ok. 14‰. Po 1992 r. uległ obniżeniu i zaczął się kształtować na poziomie 8-10‰. W przebiegu jego wartości do 2007 r. odnotowano niewielkie fluktuacje, z tendencją wzrostową po 2004 r., wynikającą z wchodzenia w wiek rozrodzcy pokolenia wyżu demograficznego z lat 80. (rys. 2). W latach 1988-2007 w mieście zaobserwowano również zmiany dotyczące zgonów. Współczynnik zgonów, wynoszący na początku 20-lecia ok. 6-7‰, pod koniec tego okresu oscylował wokół 8-9‰ (rys. 2). Odzwierciedla to proces starzenia się demograficznego mieszkańców Włodawy. Następstwem spadku liczby urodzeń oraz zwiększania liczby zgonów jest malejący, ale dodatni przyrost naturalny, który pod koniec badanej dekady wykazywał nieznaczną tendencję rosnącą i wynosił ok. 1‰.

3. RUCH MIGRACYJNY

Ruch migracyjny na początku badanego okresu cechował się nadwyżką ludności napływającej do miasta nad odpływającą. Dodatniemu współczynnikowi salda migracji (ponad 10‰) sprzyjało oddawanie do użytku nowych

mieszkań, głównie w budownictwie blokowym⁴, w którym na ogół osiedlali się nowi mieszkańcy miasta. Krach budownictwa mieszkaniowego po 1992 r., w połączeniu z upadkiem wielu zakładów pracy, wyhamował napływ migracyjny do Włodawy. W 1994 r. saldo migracji osiągnęło wartość ujemną (-3,6 ‰). Po niewielkim wzroście jego wielkości w następnych latach liczba osób wyjeżdżających z miasta zaczęła nieznacznie przewyższać liczbę ludności napływającej, przy czym do 2000 r. współczynnik salda migracji oscylował wokół -1,5 ‰ (rys. 3).

Rys. 3. Ruch migracyjny ludności we Włodawie w latach 1988-2007.
(źródło: opracowanie własne na podstawie *Podstawowych danych statystycznych...* z lat 1990-1994, *Roczników statystycznych województwa chełmskiego* z lat 1989,1995 oraz www.stat.gov.pl)

W XXI w. zaczęła się rysować nowa tendencja w ruchu wędrownym ludności. Malejącej liczbie zameldowań towarzyszyła rosnąca, szczególnie po akcesji do UE w 2004 r., liczba osób opuszczających miasto. Pod koniec badanego okresu współczynnik odpływu (ponad 20‰) był dwukrotnie wyższy niż współczynnik napływu, natomiast ujemne saldo migracji (-11 na 1000 osó) osiągnęło wielkość rzędu dodatnich wartości z początku przemian.

Zmiany zaobserwowano także w strukturze migracji według kierunków ruchu. Na przełomie lat 80. i 90. wśród dominujących wówczas imigrantów ok. 80% stanowiły osoby pochodzące ze wsi (Miszczuk, 2002). Z czasem udział mieszkańców terenów wiejskich ulegał pewnym fluktuacjom na rzecz rosnącego nieznacznie odsetka osób pochodzących z miast. Nigdy jednak nie

⁴ W 2007 r. na 4786 lokali mieszkalnych we Włodawie 2800 (59%) stanowiły mieszkania w blokach wielorodzinnych. Blokowe zasoby mieszkaniowe zwiększyły się w latach 1988-1992 o 502 mieszkania (Anisiewicz, 2005).

był niższy od 60%. Nowym zjawiskiem odnotowanym po 2000 r. jest napływ nielicznych osób z zagranicy (w 2007 r. aż 14), wcześniej odnotowywany we Włodawie sporadycznie (www.stat.gov.pl).

Początek przemian ustrojowych istotnie wpłynął na strukturę odpływu migracyjnego. Pod koniec lat 80. ok. 60% osób wyjeżdżało z Włodawy do innych miast, a tylko ok. 40% na wieś. W 1990 r. trend ten uległ odwróceniu. Wraz z załamaniem gospodarki zaobserwowano wzmożone migracje (najczęściej powrotne) na tereny wiejskie. Do 1994 r. stanowiły one 60% odpływu z miasta. W późniejszym okresie udział wyjazdów do innych miast i wsi był na ogół zbliżony lub dominował kierunek miejski. Podobnie jak w wypadku napływu, po 2000 r. odnotowano wyjazdy zagraniczne, nasilone w chwili rozszerzenia UE. Pod koniec 20-lecia odpływ do innych krajów stanowił ok. 6% rejestrowanej emigracji, jednak należy pamiętać, że tylko nieliczni mieszkańcy wyjeżdżający za granicę wymeldowywali się z Włodawy.

Zmniejszenie przyrostu naturalnego oraz coraz wyższe ujemne saldo migracji notowane od połowy lat 90. ukształtowały rosnący od przełomu wieków ubytek rzeczywisty ludności, którego wielkość pod koniec badanego okresu sięgała -11%o rocznie.

4. STRUKTURA PŁCI I WIEKU

Zmiany parametrów ruchu naturalnego i migracyjnego we Włodawie w latach 1988-2007 odzwierciedliły się w przemianach struktury demograficznej mieszkańców. Dotyczyły one w szczególności zróżnicowania według wieku (tab. 1) i w mniejszym stopniu według płci.

Konsekwencją spadku liczby urodzeń było zmniejszenie o ponad połowę (z 31,7 w 1988 r. do 14,3% w 2007 r.) udziału dzieci (w wieku 0-14 lat) w całej badanej populacji. Towarzyszył temu istotny (o ponad 5%) wzrost liczby osób starszych - w wieku 60 lat i więcej, którzy w 2007 r. stanowili 14,5% włodawian. W porównaniu do 1988 r. zwiększył się również o ponad 12% udział grupy wiekowej 15-59 lat. W 2007 r. objęła ona bowiem jednocześnie osoby urodzone w obydwu powojennych wyżach demograficznych, które zaobserwowano w Polsce. Starsze roczniki tego przedziału to pokolenie, które przyszło na świat w czasie wyżu kompensacyjnego z lat 50., młodsze, urodzone w latach 80. (szczególnie liczne w wieku 20-24 lata), stanowi „echo” pierwszego wyżu. Łącznie omawianą grupę wiekową tworzyło we Włodawie w 2007 r. ponad 71% mieszkańców.

Mniejszy odsetek najmłodszych włodawian, przy jednocześnie dużym udziale osób w wieku 15-59 lat, odzwierciedla także falę migracji zarobkowych do krajów Europy Zachodniej. Uczestniczą w nich bowiem głównie

osoby w tzw. mobilnym wieku produkcyjnym, które mając możliwość podjęcia legalnej pracy i uzyskania przywilejów socjalnych w nowym kraju, pozostają w nim na dłużej, często decydując się na założenie rodziny. Tylko nieliczni emigranci wymeldowują się ze stałego miejsca zamieszkania we Włodawie, oficjalnie figurując w zasobach meldunkowych miasta. Jednocześnie ich dzieci urodzone poza granicami Polski są nierzadko rejestrowane tylko w nowych krajach (najczęściej Wielka Brytania i Irlandia), co z kolei uszczupla teoretyczną liczbę najmłodszych mieszkańców Włodawy.

Tabela 1. Struktura wieku ludności Włodawy w 1988 i 2007 r.

Wyszczególnienie	1988 r.		2007 r.	
	osoby	%	osoby	%
Ludność				
Ogółem	14 791	100,0	13 546	100,0
W wieku 0-14 lat	4 690	31,7	1 943	14,3
W wieku 15-59 lat	8 732	59,0	9 633	71,2
W wieku 60 lat i więcej	1 369	9,3	1 970	14,5
Na 100 osób w wieku 15-59 lat przypada	Liczba osób			
Dzieci w wieku 0-14 lat	53,7		20,2	
Osób w wieku 60 lat i więcej	15,7		20,5	
Dzieci i osób w wieku 60 lat i więcej	69,4		40,6	
Dzieci (0-14 lat) przypadające na jedną osobę w wieku 60 lat i więcej	3,43		0,99	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Narodowy Spis Powszechny...*, 1989; www.stat.gov.pl.

Znaczący spadek liczby dzieci, przy jednoczesnym wzroście liczby osób powyżej 59. roku życia, wskazuje na postępujący proces starzenia się ludności Włodawy. Potwierdza go coraz wyższa mediana wieku mieszkańców, która w 1988 r. wynosiła 28 lat, zaś w 2007 r. - 36,4 lat⁵. Odzwierciedlają go także inne, wybrane mierniki starzenia się społeczeństwa, zawarte w tab. 1. Szczególnie wyrazisty jest stosunek liczby dzieci (w wieku 0-14 lat) do liczby osób w wieku 60 lat i więcej, mówiący, ilu statystycznych wnuków przypada na jednego dziadka lub babcię (Holzer, 1999). We Włodawie w ciągu 20 lat od rozpoczęcia transformacji ustrojowej liczba ta spadła z prawie 3,5 do ok. 1 osoby. Prawie trzykrotnie zmalała również liczba dzieci na 100 osób w wieku 15-59 lat. W mniejszym stopniu obniżyło się obciążenie demograficzne osób w wieku produkcyjnym mieszkańcami w najmłodszych i najstarszych przedziałach wieku (głównie dzięki malejącym udziałom dzieci).

⁵ Obliczenia własne na podstawie *Narodowy Spis Powszechny...*, 1989 oraz www.stat.gov.pl.

Starzenie się społeczeństwa miasta wyraża się także w zmianach struktury płci. W okresie powojennym Włodawę, jak większość miast, charakteryzowały nadwyżki liczby kobiet nad mężczyznami (Olszewski, Połuszańczyk, 1991). Silnie zdeformowana w czasie II wojny światowej struktura płci (127 kobiet na 100 mężczyzn w 1946 r.), uległa w kolejnych latach znacznemu złagodzeniu. Współczynnik feminizacji obniżał się wraz z rozwojem demograficznym miasta. Przykładowo w 1960 r. wynosił 114, w 1970 r. - 110, w 1980 r. - 105 kobiet na 100 mężczyzn (Olszewski, Połuszańczyk, 1991). Pod koniec lat 80. i w dekadzie lat 90. jego wartość oscylowała wokół 104-105, na początku XXI w. utrzymywała się na poziomie 105,5, a od 2004 r. obserwuje się jej systematyczny wzrost do 108 w 2007 r. (www.stat.gov.pl).

Stan taki odzwierciedla zmniejszanie się liczby dzieci, wśród których ze względu na uwarunkowania biologiczne dominują chłopcy. Nadwyżkom kobiet sprzyja też, podobnie jak w całym kraju, zjawisko nadumieralności mężczyzn w wieku produkcyjnym (najliczniejsza grupa w mieście) oraz stopniowe zwiększanie w populacji miasta udziału osób powyżej 59. roku życia - najbardziej sfeminizowanej części społeczeństwa.

5. PODSUMOWANIE

Transformacja ustrojowa zapoczątkowana w Polsce pod koniec lat 80. XX w. odcisnęła wyraźne piętno na sytuacji demograficznej Włodawy. Zmiany w gospodarce, których skutkiem był upadek nierentownych zakładów, znaczne ograniczenie rynku pracy, zjawisko bezrobocia i zapaść w budownictwie mieszkaniowym przyczyniły się do spadku liczby mieszkańców. Według oficjalnych statystyk w badanym 20-leciu wyniósł on 13%. W rzeczywistości jego wielkość, ze względu na nierejestrowanie większości migracji, ma znacznie większy wymiar. Zwiększenie dynamiki spadku pogłębiła akcesja Polski do UE, otwierająca możliwość legalnej pracy w Europie Zachodniej.

Migracje, w tym zagraniczne, podejmowane często jako okresowe wyjazdy zarobkowe, a następnie przedłużane na czas nieokreślony, stały się jednym z głównych czynników depopulacji miasta. Skutki odpływu ludności odzwierciedliły się w kształtowaniu struktur demograficznych. Istotnie przyczyniły się do starzenia się populacji Włodawy i związanych z tym konsekwencji, np. obniżenia liczby urodzeń, wzrostu umieralności.

Wyjazdy, obejmujące głównie ludzi młodych i najbardziej przedsiębiorczych, rzutują na sferę gospodarczą miasta. Pozostają w nim bowiem na ogół osoby mniej aktywne, słabiej wyedukowane, o silnie rozwiniętych postawach roszczeniowych. Brak odpowiednio wykształconych kadr decyduje o słabości

lokalnego samorządu, który w ciągu 20 lat nie wypracował spójnej wizji rozwoju miasta.

Regres Włodawy jest funkcją jej peryferyjnego położenia w Polsce: z dala od większych ośrodków miejskich⁶ oraz ważnych szlaków transportowych, na obszarze słabo gospodarczo rozwiniętego rolniczego zaplecza (również ponoszącego koszty transformacji), niedorozwiniętej infrastruktury, przy wschodniej, pozbawionej możliwości przekraczania, granicy (brak przejścia granicznego w najbliższej okolicy). Są to czynniki, które w gospodarce rynkowej nabierają kluczowego znaczenia w rozwoju miast (Parysek, 2005). Jeśli doda się do nich brak rządowych koncepcji dotyczących przyszłości miast małych i średnich, a także europejskie trendy zmniejszania się poziomu urodzeń, należy oczekiwać dalszego rozwoju negatywnych procesów demograficznych we Włodawie.

BIBLIOGRAFIA

- Anisiewicz R., 2005, *Wielorodzinna zabudowa blokowa Włodawy*, Zeszyty Muzealne, t.13, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Włodawa, s. 126-153.
- Holzer J.Z., 1999, *Demografia*, PWE, Warszawa.
- Mazur T., Zalewa A., 1992, *Przemiany demograficzne Lubelszczyzny w latach 1918-1988*, [w:] Z. Mitura, R. Orłowski (red.), *Z problematyki przeobrażeń społeczno-gospodarczych w Lubelskiem*, UMCS, Wydział Ekonomiczny, Lublin, s. 71-154.
- Miszczuk A., 2002, *Przemiany demograficzne Włodawy w latach 1980-2000*, [w:] E. Olszewski (red.), *Włodawa. Miasto i region na przełomie XX/XXI wieku*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, Lublin-Włodawa, s. 37-42.
- Narodowy Spis Powszechny z 6 XII 1988 r. Ludność. Warunki Mieszkania. Miasto Włodawa, województwo chełmskie*, 1989, GUS, Warszawa.
- Olszewski E., 1991, *Miasto w latach powojennych (1944-1949)*, [w:] E. Olszewski, R. Szczygieł (red.), *Dzieje Włodawy*, Wyd. Panta, Lublin-Włodawa, s. 253-278.
- Olszewski E., Połuszańczyk B., 1991, *Dzieje Włodawy od 1950 do 1984 roku*, [w:] E. Olszewski, R. Szczygieł (red.), *Dzieje Włodawy*, Wyd. Panta, Lublin-Włodawa, s. 279-307.
- Parysek J.J., 2005, *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Pawłowski B., 1991, *Włodawa w Polsce odrodzonej* [w:] E. Olszewski, R. Szczygieł (red.), *Dzieje Włodawy*, Wyd. Panta, Lublin-Włodawa, s. 203-228.
- Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za lata 1989-1993, 1990-1994*, WUS, Chełm.
- Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym*, 1993, Materiały i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Roczniki statystyczne województwa chełmskiego z lat 1977-1995*, WUS, Chełm.

⁶ Odległość do najbliższego miasta Chełma wynosi 45 km, zaś do stolicy województwa Lublina - 90 km.

Małe i średnie miasta w okresie transformacji

Roczniki statystyczne województwa lubelskiego z lat 1959-1974, Prezydium WRN w Lublinie. Wydział Statystyki, Lublin.
GUS - www.stat.gov.pl.